

CZAKÓ GÁBOR
A magyar észjárásról

Vajon létezik-e magyar észjárás? A XX. században a magyarok meghatározó szerepet játszottak Amerika fejlődésében Hollywoodtól az ennél „sokkal ártalmatlanabb atombomba” megteremtéséig – írta Norman Macrea, az Economist főszerkesztője. A Los Alamosban dolgozó magyar atomfizikusokat marslakóknak nevezte Asimov, közéjük sorolva a nagy matematikus Neumann Jánost is.

A marslakók egyike, Teller Ede gyakran mondogatta, hogyha ő nem Ady Endre nyelvén tanul gondolkodni, akkor belőle legfőjebb csak egy közepesnél valami jobbnak fizikatanár lett volna.

Milyen Ady Endre nyelve? Lírai és drámai, ellentétet egybeszövő és láttató és kifejtő, hatalmas erejű képek áradata, miközben okos: mélyen megvilágítja az emberi gondokat. A magyar nyelv önmagában is erőteljes képisége Adynál megerősödik:

„Egy félig csókolts csóknak a tüze

Lángol elébünk.

Hideg az este. Néha szaladunk,

Sírva szaladunk

S oda nem érünk.”

A kép olyan, akár a tölcser, az egész szemhatár belékerül: a csók, a félig csókolts, a tűz, a hideg, a futás, a cél, az elérhetetlen...

A képi látásmód megfelel az őskori analógiás gondolkodásnak: A olyan mint B, és C stb. „Az analógiás észjárás holisztikus, az egészre, mint összefüggésrendszerre figyel.” A fogalom dobozra hasonlít: amit fontosnak nyilvánít, azt beveszi, becsukódik, a többit kirekeszti. A nem B – határozta meg a formális logika lényegét Arisztotelész.

*

A nyelvek különböző arányokban használnak képeket és fogalmakat. A magyar szavak gyökerei, a gyökök jobbra képek, melyek összekapcsolódva egész filmet vetítenek elénk – *körmönfont, halovány, kerge*, stb. A gyökök és jelentések finom változásaiban összefüggések szerves kapcsolatrendszerre táruul föl, s állandó gondolat-társításra, analógia-sorok áttekintésére készítenek bennünket, pl.: *válik, válság, választ, valag, völgy*, stb. Egyszerű szavainkban természeti jelenségek képlenek meg, melyek magát a jelenséget vetítik elénk: *Kelet-Nyugat, este, eső*. Az *ér* gyökből ered az *érint* – *értelem* – *érzelem* – *érték* – *érdek* – *értelmes* – *értelmetlen* – *érdekes* – *érvényes* – ahány ellentét, annyi összefüggés?!

Egyik-másik gyökből több száz szó sarjadzott, másfelől szinte nincs olyan fogalom, melyet ne tudnánk több szóval-képpel megvilágítani. Beszédünk és gondolkodásunk így módon *kétfelől kapcsolódik* össze, akár az összekulcsolt kéz. Szókincsünk mérhetetlen gazdagságát hadd jelezze három szám: a fogyatékos értelműre 200-nál több, a beszélésre legalább 500, a helyváltoztatásra bizonyára van 1131 olyan szavunk, amelyet minden magyar azonnal megért. Ugyanis eddig számoltam – figyelmen kívül hagyva az eszközzel történő mozgásokat: a *szánkázik* bekerült, a *szánkózik* kimaradt.

„A gyökrend révén a magyar holisztikusan szemlél: az egészet látja, a lényegét, s abból eredezteti a részeket. Tehát *levezető*, az idegen szavak kedvelőinek: *deduktív*.” Ezért hangsúlyos szavaink eleje, és ezért teszünk a mondatban előre a fontosat.

Ezért beszélünk egyes számban a többes testrészekről – *láb, fog, haj, szarva közt a tőgyét, csikorgatom a fogam*, stb. Ugyanígy a *névhasználatunk*, a *keltezésünk*, a leveleink *címzése*. Számolásunk is ilyen: *tizenegy, tizenkettő, tizenhárom*, tehát elől a nagy egység, a tíz, latinul: *undecim, duodecim, tredecim*.

*

A magyarban lényegében szabad a szórend, és úgy szólván korlátlan a szóalkotás lehetősége, aminek az a lényege, hogy nem csupán gyárthatjuk a szavakat, hanem a képiségből következően az először hallott szóleleményeket minden nyelvtársunk azonnal érti: „léptei *lepotyorásztak* a lépcsőn,” olvasom egy regényben.

Talán az anyatejjel belénk ivódott nyelvi szabadságból következik egyénieskedésünk, kuruckodásunk, politikai szabadságvágyunk?

*

Észjárásunk tehát alapvetően nyelvi, s mint ilyen, független a származástól, függ viszont a nyelvben való otthonlét mélységétől.

Karácsony Sándor híres könyvében, *A magyar észjárásban* azt állítja, hogy „a mi gondolkodásunk lényegében *mellérendelő*”, s ennek nyelvünk ezer bizonyítékát adja. *Fogyaszt*: a sonka a tányérról fogy, amitől a hasam nő. Az európai nyelvekben jórészt ismeretlen ikerszavak ellentéteket kapcsolnak össze: *süt-főz, esik-kel, jön-megy*, sőt: *él-hal!* A fogalmi gondolkodás szerint pl. *élni, enni, lakni, lélek, bűnhődés* külön fogalmak. A magyar lát összefüggést *élet, táplálék, otthon, nász, börtön és lélek* között. Nézzük: *élet* és *étel* szavaink azonosak, hangátvétellel különültek el: *nem élek hússal*. Feleséggemmel és anyámmal *élek* – tehát velük *lakom*. A *lak* gyök eszerint otthont is jelent, ahol *lakozom*. A *lakás* majdnem olyan fontos, mint az *élelem*. *Lakni* ugyanaz, mint *élni* valahol, *lakhatatlan* az *élhetetlen* bolygó. Jól *lakni* annyi, mint

eleget enni, esetleg *lakmározni*. Némelyik étel *laktat*, némelyik nem. A *lakodalom* a *nászi*, *házasodási lakmározás*. A házasodás és a lakodalom közti összefüggésre mutat régi nyelvhasználatunk: „Én atyámnak házában sok lakodalmak vannak” (Müncheneri kódex, János 14.2). A XV. században a lakodalom tehát helyet, otthont is jelentett. Miután az ember lelkes lény, ezért a száz *lakos száz léleknek* is mondható. Szent István törvényei szerint bizonyos vétkesek börtönben börtönnel *lakoltak* bűnükért.

Ezt a viszonyrendszert csak egy háromdimenziós képen ábrázolhatnánk, melyen látnánk az *él-élvez-élelem-élet-étel-evés* sort, majd ezek elágazásait, pl.: *él – él vele – létezik, van – használ: kihasznál, fölhasznál, lehasznál, fölél – lakik – közöszül*, stb., majd ugyanezt végigvenni a sor többi szavával, kikutatva az *élvez*, az *élelem* és a többi rokonságát. Átjutván a *lak* – *lakozás* – *lelakik* – *belakik* – *lakmározik* – *lakodalom* – *lakol* családhoz, s megtennénk ugyanezt, akkor kiderülne, hogy egymással gyökkapcsolatban nem lévő szók közt jelentés-megfelelések akadnak: *közöszül, lakik, eszik*, stb. Midőn egyre távolabbi szóbokrokba kerülünk, nem hagyjuk el nyelvünk háromdimenziós hálóját, melynek minden csomója többszörös összeköttetésben áll egymással. Látnánk, hogy a jelentések egy része a gyökökön, mint képeken keresztül áramlik, másika fogalmak értelmi összefüggései révén. És amikor „*mintegy félhomályban átsuhan értelmünkön a szó másodlagos jelentése*” (W. Heisenberg), a magyarban sokadlagos jelentése, akkor mind valami nyomot hagy ott, legkivált megnyit egy asszociációs lehetőséget. Ezzel az adottságukkal kerültek előnybe a „marslakók” a kvantumfizikában, ahol a newtoni mechanika fogalmai elvesztették használhatóságukat.

*

Az analógiás logika kutatta az asztrológiában, az alkimiaiban az elemek, a számok, a csillagok, a tulajdonságok összefüggéseit-kölcsönhatásait, s ez működik máig a gyermeknyelvben, a szerelmesek becézésében, a költészetben.

„*A szám minden létező dolog ősképe*” – mondá hajdan *Püthagorasz*. Nyelvédésanyánk hajszára ugyanezt állítja! *Szám* ’élőlények rendje, sora’ (Etimológiai szótár). *Számomra, számodra, számára* stb. szavainkban a részeseülőt magával a *szám* szóval nevezzük meg! *Számlál, számít* – aminek száma van, az létezik, aminek nincs, az *nem számít, számfölötti, nem tartjuk számon*, tehát fölösleges, sőt megeshet, hogy már nem létezik, *fölszámoltattott*. Akit *száműztek*, azt kitesztették a közösségből, a *számosak* közül, nem veszik többé *emberszámba*. A száműzött jogfosztott lett, bárki megölhette. Aki *szám-*

adást végez, vagy *számot vet*, az mérték és érték szerint rendez, stb. *Püthagorasznál* az *egy* a legnagyobb szám, Isten száma, tehát *egyetemes, egyesít, egyenlő* – a számok összessége *egytől egyig* tart, és így tovább. Ötszáznál több szavunk tudja ezt! *A kettő* a meghasonlás száma: *kétséges, kétszínű, másolás, másodörökös, fél, féleszű, pár*. *A három* a tökéletességé: ennyi az igazság, a népmesei kerek erdő, a címer keresztje alatt a halmok száma. *A négy* a teljességé: elemek, év- és napszakok, stb. *A kör* és a *kereszt-köröszt* is közös gyökből ered.¹ Jó hír, hogy más nyelvekben is, de nem ez a kérdés, hanem az, hogy hol és mikor tettünk szert erre az őskori tudományra, melyről – meg lehet számolni – ezernyi! szavunk tanúskodik? Nem tudjuk. Tudásaink nem is kutatják.

*

Ismeretes, hogy a gondolkodás agyunk két helyén, a jobb, illetve a bal féltekében történik.

„*A beszéd főleg bal féltekés, míg a jobb félteke néma, viszont jobban lát, sokkal többet tud a térmanipulációban. Digitális elven működik a bal félteke, a másik félteke analóg* – hallottuk Hámori József *Mit tud az ember agy?* című előadásában a *Mindentudás Egyetemén*. A „digitális”, az erőteljesen fogalmivá vált nyelvek beszélőinél az egész folyamat döntően a bal féltekében zajlik. Ám a magyar nyelv képisége, levezető mivolta és analógiás természete erősen igényli a jobb féltekét.

A bal félteke inkább algebrikus, míg a jobb félteke geometrikus, hiszen ez a 'jobban' lázó félteke. A képzelet, kreativitás, muzikalitás jobb féltekés. Számos nyelvnek nincs annyi szava, ahány mesénk, adománk és népdalunk van nekünk. Melyik nyelv képes efféle tréfákra: „*Kis erek mentén, lép sik ölén, oda van a bánya rabja; jaj Baranyában a vadon élő Kis Pálnét nem keresik.*” Tessék elolvasni visszafelé: 20 szó, 84 betű!

„*Ám a zene komponálása (...) erőteljesen bal féltekés (...), mert az időérzés (...) csak a bal féltekében található meg. (...) A humorérzés, (...), a jobb félteke tulajdonsága. (...) Ha új dolgokat próbálunk kitalálni (...) a jobb félteke kialakít egy hipotézist, majd átküldi a bal féltekének, az raktározza, és (...) úgy dolgozik vele, mintha a sajátja lenne. A két félteke között tehát együttműködés van.*” A magyar gondolkodás ily módon két féltekés: az értelem balos, az érzelem jobbos, akár az érdek és az érték. E következtetést magánlevélben megerősítette Gulyás Balázs agykutató is – Stockholm, Karolinska Intézet, az MTA külső tagja.

*

A német és általában az európai filozófia csodálatos erőssége a hajszálpontos fogalomképzés- és alkalmazás. A fogalmak reflektorként világítanak a homályosra. Világítani mi is tudunk, de akad még valami a tarsolyunkban!

¹ Bővebben a <http://www.czakogabor.hu> oldalon: *Nyelvünk ős-szám-tudománya, a 'nyelvédésanyánk' rovatban.*

Zsoldos Imre nyelvészprofesszor szerint „*a legmagyarabb szó a magyaráz!*” Mi egyedülálló módon anyanyelvünket bocsátjuk a homályosra. Pl. *egészség* szavunk egybefogja a korszerű, holisztikus orvostudomány alapelvét. Vagy: magyarul a gondolkodás a gonddal való foglalkozás! Ez a rendszer-elvű összefüggés erősen meglepte Heideggert, amikor valaki szóba hozta előtte a dolgot...

A magyar filozófia a nyelv maga! Hegygerince az irodalom, különösképpen a népdal és a költészet. A mi nagy eszméletetünk írók és költők: Zrínyi, a zsoldáro-sok, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Ady, József Attila, Weöres, Krúdy, Jókai, Hamvas.

Aki nem tanul népdalokat, s nem igen olvas anyanyelvünkön, az műveletlen lesz, akár a sivatag, s talán közepes fizikatanár sem válik belőle.

Hámori akadémikus figyelmeztet arra, hogy „*A szűkre szabott logika gyakran téveszméken alapuló láncolat, ami inkább az 'irracionális', egyben holisztikus jobb félteke bizonyos előnyeit mutatja.*” Tehát a bal féltekés gondolkodás korlátos. Ámde ugyanez áll a jobbosra is. Talán ebből is fakad a magyar lélek sokat emlegetett

Összefoglalás

1. a magyar észjárás nyelvi: annál mélyebben tudunk gondolkodni, minél inkább otthon vagyunk nyelvünkben;
2. A magyar nyelv képes bármilyen fogalom megalakítására, ugyanakkor erőteljesen őrzi képességét;
3. A magyar todalékoló nyelv. A szó töve lényegében gyöker, mely a mélyben szétágazva folyamatosan szóbokrokat hajt; a gyökök zömmel még képek, melyek az újonnan alkotott szavakat is érthetővé teszik;
4. a szóbokrokkal összefüggően óriási és mindenki számára érthető a szókincsünk;

szélsőségessége, érzelmessége, föl- föllobbanó szalma-láng természete, rajongása és dühös kiábrándulása: hol agyunk egyik felére bízunk magunkat, hol a másikra. Művészi és politikai irányzatok alakultak eszerint – a magyar észjárás ellenére! Sokan érzik úgy, hogy nekik vigyázó szemüket folyton az éppen fönnforgó Párizsra kell vetniük, feledve látó tehetségüket. Csoda-e, ha a végén ilyeneket adnak írásba: „*a humán perszonalitás hermeneutikai kognitivitása*”. Mások viszont azonnal és minden értelmi próba nélkül rajonganak bármiért, amiben holmi nemzeti délibábót látnak megképleni.

Ezért szenved népünk kétoldali történelemhamisítástól.

*

Az igazi magyar észjárás nem árvalányhaj és ingyom-bingyom, és nem is divat-izmus szerinti okostojáskodás, hanem különleges és hatalmas adottság.

Teller Ede, a marslakók, Ady, Krúdy, Mari néni meg minden mélymagyar gondolkodási előnye a *magyar észjárás képessége. Ennek lényege: párhuzamosan gondolkodni analógia és Arisztotelész szerint, képekben és fogalmakban, két agyféltekénket együtt használni.*

*

5. nyelvünk szemlélete mellérendelő:
  - 5a. egészről a részekre következtető (deduktív);
  - 5b. analogikus – kapcsolatot teremt távoli jelentések, sőt, ellentétek között;
  - 5c. holisztikus – rendszerszemléletű, pl. egészség, gondolkodik;
  - 5d. az előbbiekből következően önmagában filozófia: magyaráz;
6. ősrégi műveltség őre, ld.: számok;
7. a magyarul gondolkodó számára mindkét agyfélteke lehetőségeit megnyitja.

